

GLASNIK

B'nai B'rith „Gavro Schwartz“ Hrvatska

Godina / Year 3 Broj / Number 12 Zagreb, studeni/November 2018 Izlazi četiri puta godišnje/ Published quarterly

Urednik /editor: Darko Fischer. Tehnički urednik/Layout editor: Branka Cimermanović

*VOICE OF B'nai B'rith
„Gavro Schwartz“
Croatia*

Sadržaj

Uz dvanaesti broj BB Glasnika	3
Medalja pravednika Antunu i Katarini Šragalj	5
<i>Tamara Ukrainčik: Sestre blizanke</i>	8
<i>Rina Brumini, Rijeka: Intervju povodom Dana židovskog nasljeđa</i>	11
Madeleine Albright – preživjela iz Holokausta koja je postala državnom tajnicom SAD-a	17
<i>Aleksandar Kerenji: Šema Israel</i>	23
<i>Vlasta Diamant: Nas dvije</i>	28

Contents

Editorial to the twelfth issue of The Voice of BB	4
Medal of the Righteous for Antun & Katarina Šragalj	7
<i>Tamara Ukrainčik: Twin Sisters</i>	10
<i>Rina Brumini from Rijeka: Interview on the Jewish Inheritance Day</i>	16
Madeleine Albright - a Holocaust Survivor who became the US Secretary of State	20
<i>Aleksandar Kerenji: Shema Israel</i>	24
<i>Vlasta Diamant: The two of us</i>	26

Uz dvanaesti broj BB glasnika

Poštovane čitateljice i čitatelji,

Medalja pravednika, posthumno dodijeljena Antonu i Katarini Šragalj bio je značajan događaj u Zagrebu proteklog ljeta. U vezi s tim razgovarali smo s Tamarom Ukrainčik, osobom koja je pokrenula ovu akciju da bi spasitelji njene majke, Lee Gostl-Ukrainčik, dobili ovo vrijedno priznanje muzeja Holokausta Jad Vašema iz Jeruzalema. Donosimo ovaj razgovor u cjelini.

Prva nedjelja u mjesecu rujnu je dan kada se u Europi obilježava židovsko nasljeđe, dan je to otvorenih vrata židovskih ustanova u kojem se posjetitelji mogu upoznati sa životom i radom židovskih zajednica i s bogatim židovskim kulturnim nasljeđem. B'nai B'rith Hrvatska nije ove godine priredio svoju manifestaciju, jer ih je u Zagrebu bilo čak dvije, u Židovskoj općini Zagreb i Vjerskoj zajednici Bet Israel. No, urednik ovog časopisa prisustvovao je ovoj manifestaciji u Rijeci. Tom prilikom razgovarali smo s koordinatorom tog vrlo uspješnog događaja, mladom i vrlo aktivnom članicom riječke Židovske općine, Rinom Brumini. Donosimo i ovaj razgovor. Zbog obima ovog teksta na engleskom jeziku donosimo samo kratak sadržaj ovog interviua.

Još jedan zločinački napad na Židove, nedužne civile pri molitvi u sinagogi, dogodio se ovih dana u Pittsburgu. Ogorčeni smo tim činom i suosjećamo s rodbinom i prijateljima žrtava. Ovo nas ponovo podsjeća da postoji nerazumna mržnja prema Židovima na mnogo mjesta u svijetu. Zato moramo biti složni i jedinstveni da bi se suprotstavili ovakvom nasilju.

Pred 80 godina u noći s devetog na deseti studeni 1938, - u Kristalnoj noći – , nacistička policija je uhapsila i u logore Dachau, Sachsenhausen i Buchenwald otpremila 26000 židovskih muškaraca, zapalila većinu sinagoga i mnoge židovske dućane i stanove. SS je u logor Buchenwal dotpremio 9875 Židova. U znak sjećanja na taj strašni događaj u Buchenwaldu se 9. studenog održava komemoracija, sjećanje na žrtve protu-židovskog pogroma.

Rubrika o židovskim ličnostima prenosi opis života Madeleine Allbright, žene koja je u djetinjstvu preživjela Holokaust, a kasnije je postala visoko pozicionirana ličnost, ministar vanjskih poslova, u vladi SAD. To je jedini slučaj jednog Holokaust preživjelog na takvom položaju u SAD.

Uknjiževnom prilogu nastavljamo sa sjećanjima Vlaste Diamant, rođene zagrepčanke koja sada živi u Kaliforniji, na njenu majku. No osim toga donosimo jedan izuzetan tekst Aleksandra Kerenjija, razmišljanja o židovskom nasljeđu pojedinca, njegovo lično iskustvo.

Editorial to the twelfth issue of *The Voice of BB*

Dear readers,

An important event took place in Zagreb this summer – Anton and Katarina Šragalj were awarded with the Medal of the Righteous. We talked to Tamara Ukrainčik who started the procedure to award the saviors of her mother, Lea Gostl-Ukrainčik, with this honorable title given by the Holocaust Museum Yad Vashem in Jerusalem. We present this interview in total.

On the first Sunday in September, the Jewish heritage is celebrated throughout Europe; on this day all Jewish institutions receive visitors who may learn about the life and activities in Jewish communities as well as the rich Jewish cultural inheritance. There was no particular presentation in B'nai B'rith Croatia because there were presentations held in the Zagreb Jewish Community and in the Beth Israel Association as well. But your editor visited the presentation in Rijeka. There we talked to Rina Brumini, the coordinator of this successful event, a young and very active member of the Rijeka's Jewish Community. We present this interview together with a small part translated to English.

Another criminal attack on Jews, innocent civilians praying in the synagogue, happened these days in Pittsburgh. We are embittered and shocked by this act. We wish to convey our sincere condolence to the families of the victims and to the Jewish community in Pittsburgh as well as our wishes for a speedy recovery to those injured by this hateful act. This reminds us again that there is unreasonable hatred of the Jews in many places in the world. That is why we have to be more unanimous and united in order to counteract such violence.

In this issue we present the story of Madeleine Albright, the woman who survived the Holocaust as a child and later became a high ranked politician, the Secretary of State in USA. She is the only Holocaust survivor to reach such a high position in USA.

80 years ago, night 9th to 10th November 1938, attacks on Jewish people and properties occurred in Germany. This is known as Chirstal Night. Nazi police arrested and deported to Dachau, Sachsenhausen and Buchenwald camps more than 26000 Jewish men. Most synagogues, stores and flats have been set to fire. SS has deported 9875 Jews to Buchenwald. Remembering this terrible event, anti-Jewish pogrom, a commemoration in Buchenwald will take place on November 9 this year.

In the literary section we continue the memoirs of Vlasta Diamant, a Zagreb born citizen of California who writes in the memory of her mother. Beside that we present an exceptional text by Aleksander Kerenji, his personal experience regarding the Jewish inheritance.

Medalja pravednika Antunu i Katarini Šragalj

Intervju s Tamarom Ukrainčik

Pokrenuli ste postupak dodjele medalje "Pravednici među narodima" spasiteljima Vaše majke Lee Gostl, Antunu i Katarini Šragalj. Koliko je ovaj Vaš postupak posljedica vaše vezanosti za židovstvo?

Iskreno, ovaj postupak pokretanja dodjele medalje «Pravednici među narodima» obitelji Šragalj, odnosno njihovim potomcima, nije posljedica moje vezanosti za židovstvo, već duboko poštovanje i moralna obaveza od strane mene i moje obitelji da im se, bar na ovaj način, zahvalimo na onome što su učinili. To je oduvijek bila i želja moje pokojne majke.

Kako je u toku Vašeg odrastanja u židovskoj obitelji sazrijevao Vaš osjećaj pripadnosti židovstvu. Koje pojedinosti su Vas privukle: sudbina Vaše majke koju su spasili ne-Židovi, religija, židovsko nasljeđe, pijetet prema žrtvama Holokausta, uspjesi i ugled države Izrael?

Moj brat i ja smo rasli uz roditelje, majku koja je porijeklom iz židovske, ali izrazito sekularne obitelji, i oca koji je iz tzv. mješovitog braka, u kojem su djeca (moj otac i njegova dva brata), po dogovoru roditelja, krštena te imala katolički odgoj. Mi nismo imali židovski odgoj, ili barem ono što smatram da bi to podrazumijevalo. Ja sama nisam religiozna, nemam neki izražen osjećaj pripadnosti židovstvu, kroz aspekt vjere. Za razliku od mene, moj brat Miro, koji živi u SAD sa svojom suprugom i troje djece, je vrlo religiozan i privržen židovskoj zajednici. Moj suprug, koji nema židovsko porijeklo, te naša kćer i ja smo ateisti, nismo vezani za židovsku zajednicu.

Općenito nemam neki izražen osjećaj nacionalne pripadnosti, niti o tome pretjerano razmišljam. Ako se baš moram opredjeljivati, osjećam se Hrvaticom, najviše zato što sam tu rođena. Ne kažem da se ne osjećam i Židovkom, to je svakako dio mene, ali mislim da me ne određuje, osim što me možda to više određuje u očima drugih. Prvi svjesni doticaj sa židovstvom mogu povezati sa odlaskom u dječji vrtić zagrebačke Židovske općine, no moje židovstvo je najviše je vezano uz odlaske na ljetovanja u Pirovac, omladinske međuklupske susrete, druženja. Neka prijateljstva traju i danas, i sigurno je da nas je židovstvo povezal.

Što se tiče moga odnosa prema Izraelu, možda ću vas razočarati, ali zapravo nemam nikakav odnos prema Izraelu kao državi, odnosno ne pratim posebno što se tamo dešava, ni politički, niti u nekom drugom pogledu.

Kako ste, dok ste bili dijete i djevojka, a to je bilo u vrijeme komunizma u bivšoj državi Jugoslaviji, saznali za Vaše židovsko porijeklo, da li ste se time ponosili ili ste se toga pribojavali?

Nisam se posebno ponosila, niti pribojavala; oduvijek sam znala što sam i tko sam. Kada si malo dijete, želiš biti isto

što i svi, kada si u nekom mladenačkom dobu, tada želiš biti drugačiji od svih. Tako da sam sve to «imala», i bila što sam htjela. Naravno, bilo je trenutaka, kada sam osjetila na svojoj koži poneke začudne poglede i upite, tipa «...pa ti si stvarno Židovka?, ...ti tako ne izgledaš, nisi crna, nemaš židovski nos,....a što misliš o izraelskoj politici?...palestinsko pitanje...?...». Ovisno o mojim godinama i sazrijevanju, odgovori su bili

izrazito prkosni, a kasnije pomirljiviji i «mudriji». Glupost i neupućenost sam smatrala više njihovim problemom nego svojim. U vrijeme najotvorenije antiizraelske politike kod nas, kada su se palile izraelske zastave, nosila sam veliku židovsku zvijezdu, od sedefa, oko vrata, iz inata. Nisam nikada imala problema, više se mama bojala za mene. Ako sam i čula neku primjedbu, to je bilo izvan kruga mojih dobrih prijatelja, a i zbog općih predrasuda o Židovima, koje sam svojim izgledom i recimo tako, svojim životnim stavovima, možda nekoga potakla da počinje razmišljati drugačije.

Da li ste u sredini i vremenu u kojima ste odrastali doživjeli ispada antisemitizma usmjerenih protiv Vas? Mislite li da je antisemitizam u svijetu u porastu ili ne?

Da, na žalost, jesam, od jednog školskog kolege, davno. U sredini kojoj sada radim, i onom krugu ljudi sa kojima se družim, nemam tih problema. Ne mogu odrediti, da li je antisemitizam u porastu, ili ne, jer danas su nam obzirom na Internet trenutno dostupne vijesti, sve izgleda jače, veće. Obzirom na medije, portale, i komentare koje ljudi ostavljaju, općenito mogu zaključiti da se ništa nije promijenilo, a da je sada samo sve više vidljivo. Pogotovo su glasni neobrazovani ljudi, većina njih je siromašna, frustrirana i lako povodljiva.

Kako gledate na budućnost malih židovskih zajednica u dijaspori gdje je veliki stupanj asimilacije? Hoće li takve zajednice, kao ove u Hrvatskoj, preživjeti? Što smatrate presudnim za opstanak ovakvih zajednica?

Ne smatram se kompetentnom da Vam odgovorim na to pitanje, jer nisam aktivni član zajednice. No, iako nisam, rijetko dolazim u općinu, a povodi su različiti.

Spasitelji Vaše majke Antun i Katarina Šragalj sigurno su osobe koje neosporno zaslužuju medalju "Pravednici među narodima". Kako se dogodilo da su ju primili posthumno tek ove 2018. godine a ne mnogo ranije?

Na neki način, majka je započela pokretanje dodjele time što je davno dala izjavu za fondaciju u Yad Vashemu. Da nije bilo te dokumentirane izjave, ovaj postupak koji sam nedavno inicirala i provela, sigurno bi bio puno teži. Žao mi je što je tek sada to napravljeno, i nema opravdanja što to nije provedeno za života

Potomci obitelji Šragali

Katarine i Antona Šraglja. Nadam se da je ovim priznanjem bar donekle taj propust ispravljen, na čast njima i njihovim potomcima.

Tko Vam je pomogao, da se uspješno provede ovaj postupak dodjele medalje? Da li ste zadovoljni publicitetom koji je ova dodjela dobila u hrvatskim medijima? Kako je reagirala hrvatska javnost?

Samoinicijativno sam početkom 2016. godine poslala mail na Yad Vashem, te u daljnoj

komunikaciji sa gospođom Irenom Steinfeldt, voditeljicom odjela za «Pravednike», odradila proceduru. Obzirom da je, kao što sam već navela, majčina izjava bila tamo pohranjena, to je bila olakotna okolnost. Uz pomoć potomaka obitelji Šragalj, odgovarala sam na postavljena pitanja, dostavljala fotografije i sve potrebne dokumente. Zadovoljna sam publicitetom, a sama dodjela je bila izvrsno organizirana od strane

izraelskog veleposlanstva za što mogu, ovim putem, posebno zahvaliti gospođi Mirjani Šlaj-Frolich. Koliko ja mogu zaključiti, javnost je dobro reagirala, bar prema reakcijama mojih prijatelja i poznanika, kao i reakcijama šire obitelji potomaka «Pravednika», i njihovih prijatelja i poznanika.

Medal of the Righteous for Antun & Katarina Šragalj

Interview with Tamara Ukrainčik

You started the procedure to award Antun and Katarina Šragalj for saving the life of your mother, Lea Gostl. How much had your actions to do with your feelings to your Jewish origins?

Tamara Ukrainčik

To be honest, this move to start the procedure of awarding the Medal of the Righteous to the descendants of the Šragalj family has nothing to do with my feelings about my Jewish origins; I did it out of the deepest respect and a moral obligation to thank them somehow for what they had done. This way I fulfilled the wish of my late mother.

In what way did you develop your feelings toward Jewishness in the years of growing up in a Jewish family? What attracted you in particular – your mother's destiny rescued by the Gentiles, religion, Jewish inheritance, compassion with the Holocaust victims, achievements and reputation of Israel?

My brother and I grew with a mother of Jewish origins, coming from a Jewish, but totally secular family and a father coming from a so called mixed marriage where children (my father and his two brothers) were baptised and had a catholic upbringing.

We did not have a Jewish upbringing, at least not what I consider that might be. I am not religious myself; I do not have any feeling of belonging to the Jewish people by means of religion. My brother Miro who lives in USA with his wife and three children, on the contrary, is very religious and devoted to the Jewish community. In general I do not have any feeling for nationality and I do not give it much thoughts. If I must decide, I feel myself being a Croat, mostly because I was born here. I consider myself a Jew as well, but it does not define me although it might define me in the eyes of others. My very first conscious contact with Jewishness was going to the Jewish kindergarten in the Jewish Community of Zagreb, but my dearest memories take me to the summers in Pirovac, meetings with teenagers from other communities and other cities, hanging together. Some friendships are still active and they are definitely based on being Jewish. Considering my attitude towards Israel I might disappoint you, but actually I do not have any attitude toward Israel as a state, I do not follow the situation there, political or any other aspect.

Being a child and a teenager in Yugoslavia during the communist government, how did you learn of your Jewish origin, were you proud about it or afraid?

I was neither proud nor afraid; I always knew who I was and where I came from. Being a child you want to be equal with everybody, growing up you want to be different. I „had“ all that and I was what I wanted to be. Of course, from time to time I felt people looking at me as if asking „...are you really a Jew?... you don't look like one, you don't have dark hair, your nose is different... and what do you think of Israeli politics?...Palestinian problem...?“Depending of my age, my answers were spiteful and later they became more pacific and prudent. I considered stupidity and ignorance as their problem, not mine. When the anti-Israeli politics culminated, when Israeli flags were burned in public, I wore a big Star of David, just out of spite. I never had any problems, My mother was afraid for me more than I was. If I heard some remark, it never came from my circle of friends.

Did you encounter any anti-Semitic attack toward yourself in your environment?

Yes, I'm afraid I did. It was a school colleague of mine and it happened a long time ago. I have no such problems nowadays in my work environment and my social circles. I can't say whether antisemitism is growing or not, everything is easily available on internet and everything looks bigger and stronger. My

conclusion is that nothing changed much, it is just more visible in media of all kinds. The worst comments come from uneducated people, who are mostly poor, frustrated and easily influenced.

What do you think about small communities in diaspora, mostly assimilated, what is their future? Will they survive, just like our Croatian community? What is crucial for the survival of such communities?

I can't answer your question because I'm not an active member of the community. Nevertheless, I go there from time to time on different occasions.

Antun and Katarina Šragalj who saved your mother's life by no means deserved the Medal of the Righteous. Why were they awarded this year and not much earlier?

My mother started the procedure long ago by giving a statement to Yad Vashem. Without that document my own recent initiative would have been much more difficult. I regret for waiting so long, there is no excuse for not awarding them while they were still alive. I hope this omission is now at least partly amended.

Who helped you to accomplish the awarding procedure? Are you satisfied with the publicity in Croatian media? How did the Croatian public react to the award?

I started the procedure alone by sending an e-mail to Yad Vashem in 2016. After that I was contacted by Ms. Irene Steinfeld, head of the Department for the "righteous", and together we worked through the procedure. As I said, the circumstances were in my favor because they already possessed my mother's statement. The Šragalj family helped me to answer many questions, collect photos and necessary documents. I am pleased with the publicity in general and specially with the venue, organized by the Israeli embassy. Hereby I send special thanks to Ms. Mirjana Šljaj-Frolich. As far as I know, public reactions were positive, at least among my friends and acquaintances as well as among the descendants of the "Righteous" and their friends and acquaintances.

Tamara Ukrainčik

Sestre blizanke

Obitelj Gostl, roditelji Josip i Ruža i dvije djevojčice, Nada (rođ. 1929.) i moja majka Lea, oduvijek zvana Seka (rođ. 1934.), živjeli su u Vrbovskom, malom gradu u Gorskom kotaru. Josip je bio veterinar, 20.-ih godina prošlog stoljeća zaposlen na Veterinarskom fakultetu u Zagrebu, sve dok zbog svoje političke aktivnosti nije protjeran u Vrbovsko. Tamo se, među ostalima, družio sa dr. Ivanom Šubašićem, kasnije banom banovine Hrvatske, zatim poznatim agronomom Bude Borjanom, te pjesnikom Ivanom Goranom Kovačićem koji je u igri znao Seku nositi na leđima.

Početak rata u Karlovcu, gdje je živjela Sekina i Nadina baka Hermina (Ružina majka), počela su hapšenja. Ona je došla živjeti s njima u Ogulin, koji je bio pod talijanskom okupacijom, gdje su Gostlovi bili u međuvremenu premješteni. Krajem 1942. karabinjeri su odveli sve članove obitelji, osim Josipa koji se neposredno prije toga pridružio partizanima, u talijanski fašistički koncentracijski logor Kraljevicu. Poslije Kraljevice slijedio je logor Kampor na otoku Rabu. Za one koje to ne znaju, to je bio koncentracijski logor u kojem se nalazilo približno 15.000 zatočenika, većinom Hrvata iz Gorskog kotara, Židova i Slovenaca. U njemu je umrlo više od 4000 ljudi od kojih je bilo i više od 150 djece ispod 15 godina. Ostalih 800 osoba je umrlo pri kasnijim transportu u druge

Lea (Seka) Gostl

koncentracijske logore u Italiji. Svi umrli su pokopani nedaleko logora. Grobovi su do 1953. godine bili označeni malim drvenim križevima, a od tada je tamo, kao mjesto sjećanja na mrtve, Spomen-groblje Kampor, a autori projekta bili su Edvard Ravnikar i Marijo Pregelj. Radove su izveli zatvorenici Golog otoka (!) odakle je i kamen kojim je groblje izgrađeno. Godine 2000. e i neke posjetila sam to tužno i zapušteno mjesto, s mužem i našom kćeri, starom tada kao što je bila i Seka kada je bila u tom logoru. Na neki čudan način, osjećala sam se kao pobjednica, baš zato što je moje dijete, Sekina unuka, danas/tada na tom mjestu, za inat svima onima koji nisu željeli da ta nekadašnja djeca prežive i imaju potomke.

Nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943. godine, i raspuštanja logora, baka, majka, Nada i Seka su došle brodicom do Senja, pa onda pješice do Vrbovskog. U to vrijeme su se tamo smjenjivale sve moguće vojske, a nedaleko od Vrbovskog je bilo njemačko i ustaško uporište. Kada bi se partizani iz Vrbovskog povlačili prema Brodu na Kupi i Delnicama, obitelj Gostl bi odlazila s njima. Te hladne jeseni na zimu, kao što zna biti u tim krajevima, Seka je prerasla svoju odjeću i obuću i po snijegu je hodala u papučama pa su joj se noge počele smrzavati. Tada je jedna žena iz mjesta, gđa Katarina Šragalj, vidjevši da stalno bježe ponudila majci Ruži da Seku ostavi kod njih: „Ne možemo vas sve primiti, ali možemo primiti mlađu djevojčicu. Imamo šestero djece a ona će biti sedma“. I tako je Seka postala članicom obitelji Šragalj i sestra blizanka Štefici, jednoj od kćeri.

Obitelj Šragalj bila je jedna od boljestojećih obitelji u Vrbovskom. Djed Lovro je dugo radio u Americi. Njemački i ustaški časnici uvijek su odsjedali u domu obitelji Šragalj i bilo je vrlo opasno skrivati židovsku djevojčicu u kući. Jednom prilikom kada su njemački časnici došli u kuću, vidjevši plavooku i plavokosu Seku (koju vidim u svojoj kćeri), željeli su je snimiti jer, koje li ironije, „tako izgleda pravo arijevsko dijete“. Srećom nisu imali sa sobom fotoaparat.

Seka je bila skrivana više puta (precizno- 22), na nekoliko dana, predstavljana je kao kćer obitelji Šragalj, od rujna 1943. sve do kraja rata u svibnju 1945. godine. Pokazali su izuzetnu hrabrost i poštivnost jer je kazna za skrivanje židovske djevojčice značila sigurnu smrt za cijelu obitelj.

Zahvaljujući Antunu i Katarini Šragalj, Lea Gostl, oduvijek zvana Seka, kasnije udana Ukrainčik, preživjela je 2. svjetski rat, sa svojom užom obitelji. Mnogobrojni članovi šire obitelji ubijeni su u ustaškim i nacističkim logorima. Po završetku rata prijateljstvo između obitelji Šragalj i Gostl-Ukrainčik nastavilo se, i nakon Sekine smrti, sve do danas.

26. travnja 2017. Memorijalni muzej Yad Vashem iz Jeruzalema je odao priznanje pokojnima Antunu i Katarini Šragalj te ih proglasio Pravednicima među narodima, a njihovi će potomci sljedeći tjedan primiti medalju.

Pravednik među narodima je odlikovanje, i najveće državno priznanje, koje dodjeljuje država Izrael pripadnicima drugih naroda koji su spašavali Židove tijekom holokausta riskirajući pri tome svoje vlastite živote. U cijelom svijetu je odlikovano oko 23.000 ljudi, od čega u Hrvatskoj do sada 117. Na medalji je napisano "Onaj tko spasi jednog čovjeka, spasio je čitav svijet".

Prema obiteljskoj predaji i majčinoj priči zapisanoj u knjizi „Obitelj“ Jasminke Domaš Nalbantić (1996) i https://hr.wikipedia.org/wiki/Koncentracijski_logor_Kampor
<http://www.ua-rab.hr/index.php/spomen-groblje-kampor>
Fotografije iz obiteljskog albuma obitelji Šragalj, Gostl-Ukrainčik i Vranić

Twin Sisters

The family Gostl, parents Josip and Ruza with two girls, Nada (borne 1929) and my mother Lea nicknamed Seka (borne 1934) lived in the small town Vrbovsko - Gorski kotar region. Josip, the veterinary, worked on Zagreb University until he was sent to Vrbovsko because of his political activities. There he was friendly with several prominent Croatian intellectuals, dr. Ivan Šubašić, later Croatian governor, Bude Borjan, the

well known agronomist, and the poet Ivan Goran Kovačić who often played with Seka carrying her on his back

Lea and Štefica "the twin sisters" in 1960s

As war broke out and many people imprisoned, Seka's and Nada's grandmother who lived in Karlovac, moved to Ogulin which was under Italian rule. In 1942 Josip escaped deportation by joining resistance movement (partisans). Italians deported all other members of the family to Kraljevica concentration camp, and later to Kampor on the island Rab. This was a camp with around 15000 imprisoned persons, mostly Croats from Gorski kotar, but also Jews and Slovenians. More than 4000 inmates died, among them more than 150 children under 15 years old. The dead were buried near the camp, the graves marked with wooden crosses until 1953. Later the memorial was built, designed by Edvard Ravnikar and Mario Pregelj. The prisoners of Goli otok, notorious communist prison, worked on this memorial. Around year 2000 I visited this sad place with my husband and daughter who, at that time, was as old as Seka when she was imprisoned. In some strange way I felt victorious, as my child, Seka's granddaughter, was there in spite to those who wanted children not to survive and

have no descendants.

After Italian capitulation on September 8 1943 the camp was dismissed, grandmother, mother, Nada and Seka went by small ship to Senj and by foot to Vrbovsko. As many different armies fought around and Germans and Ustasha forces were very near, whenever the partisans were forced to withdraw from the town towards Brod na Kupi and Delnice, the Gostl family followed. It was a cold winter and the youngest daughter, Lea, walked through snow in slippers since she outgrew all her clothes and shoes. There was a lady in the neighborhood, Mrs. Katarina Šragalj, who took pity on the little girl and suggested to mother Ruža to leave Lea with her. "We can't take all of you, but only the youngest girl. We have six children, she will be the seventh". So Seka became a member of the Šragalj family and twin sister to their daughter Štefica.

The Šagalj family was one of well to do families in Vrbovsko. Lovro, the grandfather, worked in USA quite a long time. Both German and Ustasha officers used to visit Šagaljs so it was dangerous to hide a Jewish girl. Once, as Ger man officers came and saw a blonde and blue eyed girl (such as my daughter is now), they wanted to take a photo of her, what an irony "...she looks as a real arian girl". Fortunately, they had no camera.

Seka was in hiding many times, (22 times, precisely) for several days, and pretended to be a daughter of Šregaljs from September 1943 till end of war in May 1945. Šregalj family expressed exceptional courage as hiding a Jewish girl meant death penalty for the whole family. Many members of this family were killed in Nazi and Ustasha camps. After the war the friendship between Šragelj and Gostl-Ukrainčik family continued even after Seka's death till today.

On April 26, 2017 Yad Vashem presented the late Antun and Katarina Šragalj with the Medal of the Righteous and the reward was received by their descendants.

Righteous among nations is the highest honor given by State of Israel to members of other nations who saved Jews during Holocaust risking their own lives. There are some 23000 persons in the whole world who received this honor, 117 of them from Croatia. Inscription on the medal is "That who saves one man, saves the whole world."

Rina Brumini, Rijeka:

Intervju povodom Dana židovskog nasljeđa

Rina Brumini, Rijeka

Aktivna ste članica Židovske općine Rijeka. Recite nam nešto o svom židovskom porijeklu.

Moja obitelj je pravi primjer tipične riječke multikulturalnosti. Kod kuće smo govorili i talijanski i hrvatski, nije nam bila strana čakavština ni fijumanski dijalekt, moja sestra Elena i ja odrasle smo u bogatstvu dvaju identiteta: talijanskog - s tatine - i židovskog s mamine strane. Najjača poveznica sa židovstvom su moja mama, Vivian Špacapan i njezina mama, Jelena Brill. Od malih nogu smo pjevale Havu i

Maoz tzur, odlazile na ljetovanja u Pirovac preko SJOJa i čak otputovale u

Izrael. Kada sam odrasla, bilo je prirodno da preuzmem neke dužnosti u našoj zajednici pa su me sve više počeli uključivati (pogotovo ženska sekcija). Kroz godine osvijestih da je židovstvo način života i nošenja sa zbiljom koja te okružuje, kako razgovaraš sam sa sobom i objašnjavaš si stvari, kako se ophodiš, kakve odnose održavaš.

Kada i kako ste "osjetili" svoj židovski identitet koji Vas je naveo da se bavite Židovima?

Predsjednica naše ženske sekcije Agi Bezinović je u jednom trenutku odlučila ne biti više predsjednica i predložila je mene na tu funkciju. Ženska sekcija je srce i duša svake zajednice, bavi se gostoprimstvom, uređenjem ambijenta, pripremom jela, dobrotvornim radom i sl. Svima je bilo slatko što su izabrali mene koja do danas ne znam pripremiti decentnu halu. Počela sam odlaziti sve češće na sastanke s gospođama i danas smo uigrani tim (u stvari one su šefice, a ja izvođač).

U kojoj mjeri se smatrate Židovkom, prevladava li religija, nacionalna svijest, kultura, pijetet prema žrtvama Holokausta?

Židovi su u Rijeci naseljeni od kraja 18. stoljeća. Od tih davnih dana naša je općina naslijedila osjećaj pripadnosti i gradu i svojoj nacionalnoj manjini odnosno vjerskoj zajednici. U meni su ta dva pitanja nerazdvojiva: oba moja identiteta, i talijanski i židovski koegzistiraju u savršenoj harmoniji. To me čini Riječankom talijanske nacionalnosti i židovske vjere. Naša Židovska općina nije religiozna zajednica od Drugog svjetskog rata. Tada kao i danas rabin nije imao sjedište u Rijeci i njega liturgije kao zajedničke molitve je izostala. To je pomalo paradoks jer se sjedište naše Općine nalazi u ortodoksnoj sinagogi. Iako nedostaje službeni liturgijski dio, u njezi židovstva svakog pojedinog našeg člana, pa tako i kod mene, prepoznajem svoje židovstvo iz čitanja literature židovske tematike, obrazovanja, pripreme tipičnih jela, slavljenja šabata, poštivanja propisa onoliko koliko je u suvremenom svijetu moguće, slavljenjem blagdana, molitvom, folklorom. Također, kroz svoj rad u Talijanskoj zajednici, potakla sam pitanje žrtava Holokausta: prevela s talijanskog i promovirala knjigu Marca Coslovicha o pravedniku Giovanniju Palatucciju („Una giusta memoria“), sudjelovala na promociji talijanskog prijevoda knjige Daše Drndić „Trieste“ doprinosom o povijesti Židova, u suradnji s riječkom podružnicom udruge „Dante Alighieri“ pripremam predavanje na temu Židova u Rijeci, a u Srednjoj talijanskoj školi uspjeli smo da godišnje obilježavanje Dana sjećanja na žrtve Holokausta postane dio školskog kurikulumu, članovi i ja vodimo grupe u razgledavanje sinagoge i obilježavamo Dan židovske kulture i baštine.

Naklonost prema državi Izrael?

Često me pitaju jesam li cionist. Mislim da ako je biti cionist pitanje legitimiteta postojanja države Izrael, onda sam definitivno cionist. Slažem li se s politikom države Izrael? Evo, na to pitanje ne mogu odgovoriti. Moja država je Hrvatska i ja sam Židovka iz Dijaspore. Pitajte me kada se preselim u Izrael .

Kako objašnjavate povijesnu činjenicu iz Drugog svjetskog rata da su fašisti Talijani bili blaži prema Židovima od nacista Nijemaca i nekih njihovih pomagača?

Ne bi bilo dovoljno tisuću stranica da bismo obradili ovu temu. Činjenica je da teorija rase, onako kako su je nacisti prezentirali, nije suštinski dio fašističke filozofije koja je međutim također uključuje. Italija je za vrijeme rata imala jedan logor smrti, to poništava za mene svaku distinkciju između „boljih“ i „gorih“ u tom ratu.

U svojoj knjizi o Židovima Rijeke navodite da u Rijeci postoje dva "Kamena spoticanja", mjedeni zapisi – spomenici o stradalim Židovima koji su vrlo česti u Njemačkoj. Kako je došlo do postavljanja tih zapisa?

U Rijeci zaista postoje dva odnosno četiri kamena spoticanja, to je talijansko-hrvatski par mjedenih kocaka za Eugenija i par kocaka za Giannettu Lipschitz ispred ulaza kuće u kojoj su zadnje prebivali (zgrada preko puta bivšeg „Dva lava“). Kamen spoticanja je diskretan podsjetnik na stradanja u Holokaustu, a dio je umjetničke inicijative Guntera Demniga. Obično se netko iz obitelji žrtve aktivira oko pokretanja polaganja kamena spoticanja u dogovoru s lokalnom upravom. Pokretač inicijative u Rijeci bio je unuk Lipschitz, Alberto Heimler, a Grad je projektu dao punu podršku.

Kameni spoticanja, spomenik stradalima

Napisali ste knjigu o Židovima Rijeke. Kako je do toga došlo? Da li ste pišući tu knjigu došli do nekih novih otkrića?

Na kraju studija u Italiji, moj profesor povijesti i mentor Valerio Marchetti predložio mi je da izaberem neku sebi blisku temu i nju istražim. I tako sam počela istraživati Židove u Rijeci. Nakon godine dana je i meni i mojoj strpljivoj obitelji izgledalo da neću nikada diplomirati! Napokon sam okončala diplomski, ali bilo je jasno da je to samo početak kopanja po arhivima, fotografiranja i skeniranja dokumenata, planova, prepiski, podnesaka. Vrlo brzo je materijala bilo jako mnogo, upoznala sam brojne izvanredne povjesničare i stručnjake, ostvarila vrijedne suradnje i lijepa prijateljstva. Kandidirala sam istraživanje uobličeno u povijesni esej na jedan natječaj Talijanske unije (Istria nobilissima) i pobijedila. Nekoliko godina kasnije, 2015., pod pokroviteljstvom talijanske regije Friuli-Venezia-Giulia, Tršćanskog sveučilišta, Tršćanskog narodnog sveučilišta (UPT), Grada Trsta i Židovske općine Trst knjiga je izašla u sklopu Dana židovske baštine i kulture. Ove godine smo knjigu preveli na hrvatski i objavili za Libertin nakladu pod pokroviteljstvom Grada Rijeke.

Da li ste pišući tu knjigu došli do nekih novih otkrića?

Istražujući uvijek dođeš do novih otkrića, neka su epohalna neka su skromna. Moj osobit ponos je integralni prijevod s latinskog prvog Statuta („Protocolluma“) iz 1781. Iz tog teksta se vidi koliko su prema napatku Carske kancelarije blisko i s poštovanjem ustrojili suradnju između Gradske uprave i Židovske zajednice. Druga stvar koja me jako ganula za vrijeme istraživanja vezanih uz knjigu su brojna svjedočanstva koja su mi pristizala ničim izazvana od strane građana koji su za vrijeme rata bili djeca. Jedan gospodin mi je ispričao kako je kao dječak ispred svoje kuće na Balvederu gledao kako lete papiri s nekim čudnim pismom. Kada je pitao mamu što je to, odgovorila mu je da je to židovsko pismo. Nacisti su minirali Veliki hram koji je upravo izgario tri ulice niže.

Tko su bili značajni riječki Židovi?

Teško je u povijesti razdvojiti Rijeku od Sušaka, danas je to jedan grad, zbog velike mobilnosti osoba i dobara. Svakako su do rata važne bile obitelji Pfau s njihovim nagrađenim brendijem („Brandy Quarnero“) i obitelj Wortmann, koja je još u Rijeci, obitelj Furst koja se bavila čelikom, obitelj Schambik koja se bavila trgovinom i imala poznat dućan na Korzu i drugi.

Koliko ima članova Židovska općina Rijeka? Kakva je starosna struktura?

U Židovsku općinu Rijeka upisano je oko 140 osoba, iako nisu svi riječki Židovi upisani. Mnogi su zanemarili taj dio svog identiteta, a brojne su osobe nakon rata odlučile prešutjeti strahote koje su preživjele i tako – u najboljoj namjeri – duhovno osiromašili barem tri generacije. U našem članstvu su zastupljene doslovno sve generacije, od omladine do malih beba, ali su najaktivniji naši seniori. Puni volje (i vremena) pršte od ideja i bodre nas mlađe. Suraduju na svemu i uglavnom se nikada ne žale. Jako sam ponosna na njih.

Što se tiče Židova koji nisu u našoj općini kao upisani članovi: evo, nisam dosada imala priliku prezentirati svoj rad ili spomenuti čime se bavim, a da mi netko od prisutnih nije prišao kako bi „priznao“ nekog svog Židova u obitelji. Ja prihvaćam status quo i ne novačim nove članove iako uvijek napomenem da su vrata naše sinagoge otvorena svima.

Kako nalazite načine za aktiviranje mladih u Vašoj općini?

Znate koliko je brz današnji život, omladina uopće nema vremena. Zato i nemamo prevelikih ambicija privući mlađe članove koji uredno dolaze na proslave blagdana, čak i urane kako bi pomogli. Iako su teško fizički dostupni, mlađi ljudi u našoj općini rado pomognu od kuće i u slobodno vrijeme.

Rina i mađzarka zajednica

Vrlo uspješno ste organizirali ovogodišnji "Dan židovskog nasljeđa" 2. rujna u Rijeci. Imali ste pri tome podršku i grada Rijeke i Primorsko goranske županije. Bilo je mnogo posjetilaca. Kako ste sve to postigli?

Dani židovske baštine obilježavaju se u tridesetak zemalja prve nedjelje u rujnu, obično na zadanu temu (ove godine je tema „Storytelling“). Prošle smo godine obilježili 70. godišnjicu poslijeratnog ponovnog

uspostavljanja bogatim programom i tako se uključili u inicijativu „Dana židovske baštine“. Misao vodilja je da je Rijeka grad visokih standarda i da joj moramo ponuditi dostojanstven program. Iz tog razloga pozivamo poznata imena iz svijeta glazbe i likovne umjetnosti koja su vezana za naše zajednice etnički ili tematski, pripremamo židovsku hranu, nudimo košer vino i suvenire židovske tematike na dar. Proslava traje jedan dan a izložba traje dva do tri tjedna. Ove godine smo slušali Davida Danijela, pogledali slike Laure Fonovich kao dio međunarodnog projekta i objavili knjigu „Židovska zajednica u Rijeci“ pod pokroviteljstvom Grada. I Grad i Županija pružaju nam potporu i podršku u svakoj našoj inicijativi i mudro nas savjetuju u nedoumicama, obzirom da smo tek na početku ovakve javne aktivnosti. Zahvaljujući predanom radu naših članova i prijatelja i odličnom marketingu imali smo izvanrednu posjećenost od preko dvjesto posjetitelja i fantastičnu medijsku pokrivenost. Posjetili su nas i rabin i gradonačelnik koji su ostali do kraja programa, to nam je bila osobita čast.

Suradujete s ostalim židovskim općinama u Hrvatskoj. Imate li suradnju s židovskim organizacijama van Hrvatske?

Sve židovske zajednice u Hrvatskoj uključene su u tzv. Koordinaciju kojom predsjedava Zagreb. Dosta smo dobro povezani i informirani, ali nažalost nismo svi blizu, a članovi su stariji pa su rijetke prilike da se vidimo. Suradujemo s brojnim zajednicama i institucijama u Italiji, u SADu i Izraelu.

Kako ocjenjujete stav javnosti i stav vladajućih struktura prema Židovima u Rijeci.

Grad i Županija nam puno pomažu. Osim što nam ukazuju na načine kako što kvalitetnije provesti naše projekte, pogotovo iz Grada podržavaju multikulturalni i međuvjerski dijalog, tako da smo uključeni u niz projekata koji su pod pokroviteljstvom institucija. Također smo uvršteni u Turističku magistralu, tako da imamo brojne posjetitelje i grupe koji nas potraže na sugestiju TIC-a, primjerice. To nam puno znači jer nas je premalo da bismo se oglašavali ili promovirali samostalno.

Anti-semitizam je vječita židovska tema.

Antisemitizam je neiscrpna tema. U Rijeci je relativno benigna situacija, u smislu da nam ne razbijaju često prozore i sve rjeđe ispisuju grafito po zidu oko sinagoge, iako je svaka autobusna stanica prepuna kukastih križeva i poznatog samoglasnika (što kao nastavnik mogu pripisati dosađivanju za vrijeme čekanja autobusa). Mislim da zbog relativnog boljeg ekonomskog položaja od drugih gradova, informiranosti, edukacije, zemljopisne pozicije, tradicije kozmopolitizma i turizma, ljubavi prema gradu i obrazovanju u Rijeci nema antisemitizma kakvog smo navikli gledati na TVu.

Smatrate li da je antisemitizam općenito u svijetu u porastu? Kako je u Rijeci?

Antisemitizam je uvijek vezan uz velike ekonomske krize kojima se u novije doba dodaju teroristički napadi. Vrlo je jednostavno neukima ustrojiti jednadžbu: zašto nam se ovo događa? Protiv koga se bore ovi koji nas napadaju? Znači: kada bismo se riješili njihovih neprijatelja, riješili bismo se i našeg neprijatelja. Jedino rješenje je u sustavnoj edukaciji i integraciji. To je jedini način da svaka osoba zadrži svoj identitet poštujući ljudska prava svijetu u civilnom društvu.

Koliko poznajete Izrael i život u njemu? Da li biste htjeli tamo živjeti?

Izrael je za mene jako egzotična zemlja. Posjetila sam je dvaput. To je, biblijskim rječnikom, zemlja predaka. Moja je dužnost prenositi tu memoriju u drugom podneblju, u Dijaspori. Da ste me pitali prije deset-petnaest godina bila bih spremna otići odmah. Danas vidim da je moj život vezan uz vrijednosti i identitet ovih prostora. Moj dom je ovdje, moji roditelji su ovdje, naši prijatelji su ovdje, naši mrtvi su ovdje. Ne mogu zamisliti drugo mjesto na kojem bih radije živjela.

Židovi su dali veliki broj slavni ličnosti, broj nerazmjernan ukupnom broju Židova u svijetu. Kako to tumačite?

U riječkoj sinagogi

Vjerojatno je svaki od tih poznatih imao jednu židovsku mamu kojoj je svako postignuće bilo samo temelj za slijedeće postignuće. Takav odgoj vam usadi osjećaj da se moraš neprekidno truditi, učiti i biti bolji uvijek poštujući osobe oko sebe, održavati etičke vrijednosti, preispitivati se, ispričati se, ne posustati.

Od mnogo slavni Židova, koga cijenite posebno, tko su Vam uzori?

Moja heroína mladih dana bila je Hannah Arendt. Hrabra autonomna žena koja je raskrinkala totalitarizme u nastajanju i obznanila mehanizme na koje i danas na sva zvona upozoravamo mlade. Kada

sam počela proučavati Holokaust moj entuzijazam i slijepa predanost prema Arendt je splasnula. Danas mogu reći da je moj uzor moja majka.

Koji su Vaši dalji planovi?

Plan je da nema plana: studije i projekti koje smo dosada okončali u Židovskoj općini u suradnji s Gradom, Županijom i WJC-om su bili uspješni i dali nam materijal i energiju za buduće napore kojima se iskreno veselim. Svakako tisak literature i obilježavanje Dana židovske baštine, ako uspijemo i urediti židovsko groblje i sanirati zgradu ritualnog kupatila „Mikvi“. A za ostalo... vidjet ćemo.

Imate li nešto poručiti čitateljima Glasnika

Voljela bih srdačno pozvati čitatelje da nas dođu posjetiti slijedećeg rujna na Dane židovske baštine, da dođu pogledati riječki dragulj – malu ortodoksnu sinagogu i proslave s nama u veselju dan tisućljetne kulture.

Rina Brumini from Rijeka

Interview on the Jewish Inheritance Day

You are a very active member of the Rijeka's Jewish society. Tell us about your Jewish origin.

My family was a multicultural one, typical for Rijeka. At home we spoke Italian and Croatian, but also dialects of the region. Me and my sister Elena grew up blessed with the best of two identities – our father's Italian and mother's Jewish identity. The link to the Jewish identity is my mother, Vivian Špacapan and her

The synagogue of Rijeka

mother, Jelena Brill. As children we sang Hava and Maoz Tzur, spent summers in Pirovac with other Jewish children and even travelled to Israel. So it was natural for me to take some responsibilities in our community as I grew up and gradually the community (especially the Ladies Section) included me into a number of activities. Growing up you realize that Jewishness is also a way of life and a way to consider yourself and the people around you.

When and how you „became aware“ of your Jewish identity which led to take up activities with Jewish people?

Mrs. Agi Bezinović, the chairman of our Ladies Section, decided one day to retire from her duty and recommended me to take up that function. The Ladies Section is the heart and the soul of every community, they are in charge of hospitality, decorations, food preparation, charities etc. Everybody was excited with

my promotion although I still can't prepare a decent challah. I started to go to visit their meetings and today we are a well trained team (as the matter of fact, they are bosses and I'm the workforce).

What is the nature of your Jewishness – is it religion, nationality, culture, compassion with the Holocaust victims...?

Jews live in Rijeka since the end of the 18th century. Our community inherited the strong feeling of belonging to this city as well as to our national minority and religious community. These two feelings are inseparable for me: both my identities, Italian and Jewish stay in me in perfect harmony. So, I am a citizen of Rijeka, with Italian nationality and Jewish religion. Since the WWII our Jewish community is not religious. In those days, as well as today, the rabbi did not reside in Rijeka, so there are no liturgical events in the community. It is weird somehow, since our community resides in the orthodox synagogue. However, we cherish our Jewishness by reading the Jewish literature, education, preparing typical Jewish food, celebrating Sabbath, following the rules to a certain point, celebrating holidays, individual prayers, folklore.

Along with my work in the Italian community I raised the question of Holocaust victims: I translated and promoted the book about Giovanni Palatucci, the Righteous among Nations („Una giusta memoria“ written by Marco Coslovich); I took part in the promotion of the Italian translation of Daša Drndić's book „Trieste“ by providing a chapter on the Jewish history; I am preparing a presentation of the Jewish community in Rijeka in the cooperation with our local branch of the association „Dante Alighieri“; we included the yearly memorial of the Holocaust victims into the curriculum of the Italian secondary school; we organize tours to the synagogue and we celebrate the Day of Jewish Heritage.

Madeleine Albright – preživjela iz Holokausta koja je postala državnom tajnicom SAD-a

Madeleine Albright proživjela je i stvarala povijest. Kad u svojoj novoj knjizi „Fašizam: upozorenje“ piše o novoj pojavi fašizma, kaže to osoba rođena u vrijeme diktature. Bila je još djevojčica kad je njezina obitelj 1939. pobjegla iz Čehoslovačke pred nacistima. Deset dana su se skrivali, a potom su iz Praga pobjegli u Britaniju, gdje su se sklonili u Notting Hill Gate, „prije nego što je postao pomodan“, u stan blizu Portobello Road.

Prva uspomena iz Londona je dezorijentiranost. „Ništa mi nije bilo jasno. Moji roditelji su se držali svojih kontinentalnih navika, u to vrijeme nisam imala braće. Osjećala sam se izoliranom“. Kad je Hitler napao, „svaku noć išli smo u podrum, gdje smo svi spavali“. Kasnije je posjetila zgradu od crvene cigle u Notting Hillu. „Pozvonila sam na vrata ljudima koji su tada tamo stanovali – stan je bio puno manji nego što sam ga pamtila. Pitala sam ih nešto glupo: da li još uvijek postoji podrum. Rekli su mi: 'Naravno da postoji'. Odveli su me dolje i tamo mi se sjećanje vratilo – zidovi su još uvijek bili zeleni. Pamtim tu zelenu boju.“

Odgojena je kao katolkinja i tek je decenijama kasnije saznala da je iz židovske obitelji i da su brojni članovi te obitelji stradali u Holokaustu pa tako i njezini baka i djed. Uskoro je obitelj napustila centralni London pa su se iz Notting Hilla preselili u Walton-on-Thames, gdje su dijelili kuću „s nekim Česima“. Iako su bombe i tamo padale, uživala je „u svakoj minuti“ tog dijela svoga djetinjstva. „Išla sam u školu i provodili smo dosta vremena u skloništima pjevajući pjesmicu "A Hundred Green Bottles Hanging on the Wall." Izgledalo je manje strašno nego što je zapravo bilo jer su „moji roditelji znali kako nenormalno učiniti normalnim“. Postala je „filmska zvijezda“,

Crveni križ je radio film o izbjegličkom djetetu. „Ja sam bila to izbjegličko dijete, a za nagradu su mi poklonili ružičastog zeca“. Britanci su za vrijeme rata bili „vrlo gostoljubivi“ - do neke granice. „Britanci bi rekli: „Jako nam je žao što je vašu zemlju okupirao taj užasni diktator. Ovdje ste dobrodošli. Kako vam možemo pomoći i kada se vraćate kući?“ Njezin otac, diplomat Josef Korbel, radio je za češku vladu u izbjeglištvu. Sjeća se kako je odbio ići u sklonište za vrijeme bombardiranja jer je morao dovršiti reportažu za BBC.

Nakon Hitlerovog pada, Korbel je svoju obitelj poveo natrag u domovinu vjerujući da će se u Čehoslovačku vratiti demokratski režim, no zemlju je vrlo brzo zahvatio drugačiji totalitarizam. Sovjetski savez je potpomogao državni udar nakon kojega je uspostavljen satelitski komunistički režim 1948. godine. Tada je obitelj ponovo pobjegla, ovaj puta azil su potražili u Americi i nastanili se u Coloradu. „Maddy“, kako su je zvali u školi, tada je imala 11 godina. U Americi su imigrante dočekivali riječima: „Jako nam je žao što je vašu zemlju okupirao taj užasni sistem. Ovdje ste dobrodošli. Kako vam možemo pomoći i kada ćete primiti državljanstvo?“ Malo je zastala i dodala: „Tada je to u Americi bilo drugačije.“ Radila je kao novinar i bila stipendist za vanjske poslove, što ju je usmjerilo u politiku.

1978. godine ušla je u Savjet za nacionalnu sigurnost i tu se zadržala za vrijeme predsjednika Jimmyja Cartera, a kasnije je postala veleposlanik SAD u UN-u. Bill Clinton ju je 1997. imenovao državnom tajnicom, što je prema američkom ustavu najviša pozicija u državnoj službi koju može obnašati netko tko nije rođen u SAD-u. Bila je prva žena na čelu vanjske politike SAD-a. Tijekom četiri godine na čelu američke diplomacije na njen život i rad ponovo su utjecali susreti s tiranijom. Suradivala je s Kim Jong-ilom, ocem trenutnog sjevernokorejskog vrhovnog diktatora, a u knjizi ga opisuje kao srdačnog, uljudnog i „prilično normalnog za nekoga čiji rođendan se slavi kao 'Dan Sunca'“. Srpski autokrat Slobodan Milošević „nije odgovarao stereotipu fašističkog zločinca“, rado je „glumio nevinašce“ čak i kad su njegove jedinice provodile etničko čišćenje na Kosovu. Hugo Chavez, pokojni vladar Venezuele, bio je „vrlo karizmatičan“ i u početku se držao obećanja svojoj zemlji i smijenio „gomilu umornih staraca koji su se ponašali elitistički“. Kada je Recep Tayyip Erdogan došao na vlast u Turskoj, bila je to ugodna promjena od vladavine ljudi koji su „živjeli u velikim kućama, a ponekad i vojne elite“. Ti su ljudi u početku imali donekle razumijevanja za radničku klasu, no tada im je – svima – moć udarila u glavu“.

Madeleine Albright i Hillary Clinton

Jedno poglavlje njezine nove knjige posvećeno je Vladimiru Putinu, kojega je smatrala „hladnim gotovo poput gmaza“, ali isto tako čovjekom s mnogo talenata, doduše mračnih. „Vrlo je pametan. Odlično je vukao poteze. Njegov je glavni cilj odvojiti nas od naših saveznika i to počinje odvajanjem srednje i istočne Europe od zapadne Europe.“ Gledajući unatrag, ona priznaje da Zapad nije dovoljno brzo shvatio koliko su se Rusi osjećali poniženima nakon hladnoga rata i zato su

rado prihvatili nacionalističkog snagatora koji im je obećao da će ih ponovo učiniti velikima. Sjeća se tužaljke jednoga Rusa: „Nekad smo bili supersila, a sad smo Bangladeš s projektilima“. Kaže kako je Putin „sebe smatrao spasiteljem tog čovjeka“ Je li u tim izravnim susretima s despotima pronašla neku njihovu zajedničku osobinu? „Kad sam se susretala s njima činili su se drugačijima.“ Navodi primjer Viktora Orbana, samozvanog „liberalnog demokrata“ koji vlada Mađarskom. Upoznala ga je 1980-ih dok se Mađarska nastojala osloboditi komunističke diktature. „Bio je svima najdraži disident. Gerge Soros mu je financirao usavršavanje u Oxfordu. Bio je osnivač stranke Fidesz, stranke mladih. Kako je stario, tako se mijenjala dobna granica za pristup stranci,“ dodaje us svoju poslovičnu zajedljivost. Jako ju je iznenadila

Orbanova transformacija tijekom vladavine. „Ni ja niti itko drugi nije to očekivao.“ Zastrašujuće je i pomisliti kamo sve to ide.

Knjiga „Fašizam: opomena“ predstavlja bolni krik o globalnom buđenju autoritarnosti i žaljenje zbog raspada liberarlna internacionalističke politike na kojoj je gđa Albright izgradila svoju karijeru. Knjiga je i posveta njezinom ocu koji je pisao knjige o opasnostima tiranije i brinuo se za Amerikance naviknute na slobodu – tako „jako, jako slobodne“, pisao je – da bi demokraciju uzimali zdravo za gotovo. Albright citira Prima Levija – „svako doba ima vlastiti oblik fašizma“ – i podupire to svojim opažanjima o autokratima koje je susretala, kao i činjenicama o diktatorima iz prošlosti i užasinma koje su prouzročili.

U galeriji portreta zlotvora je i Benito Mussolini, tvorac fašizma te Adolf Hitler, najgori od svih. Često čitatelje navodi na sličnost Donalda Trumpa, predsjednika SAD-a, s bivšim diktatorima. Podsjeća tko je prvi upotrijebio Trumpovsku frazu „isušiti močvaru“. To je fraza „drenare la palude“ u originalu, na Mussolinijevom talijanskom. Citira Hitlerove izjave o tajni njegovoga uspjeha: „Reći ću vam što me dovelo do ovoga položaja. Naši politički problemi činili su se zamršenima. Njemački narod nije znao što bi s njima.... ja... sam ih krajnje pojednostavio. Mase su to shvatile i slijedile me.“ Poznato?

„Fašizam je teško definirati“, kaže. „Kao prvo, fašizam ne smatram ideologijom. Mislim da je to metoda, to je sustav.“ Upravo po njgovim metodama možemo Trumpa usporediti, iako ne i poistovjetiti s diktatorima iz 1930-ih. Fašisti su u pravilu majstori za politički teatar. Oni „narodu“ nameću „neprijatelje“ i potiču uvrede. Fašisti svoje sljedbenike uvjeravaju da postoje jednostavna rješenja za kompleksne probleme. Sebe predstavljaju spasiteljima nacije i poistovjećuju se s državom. Nastoje srušiti, diskreditirati i eliminirati liberalne institucije. Gđa Albright nas podsjeća da su često došli na vlast putem izbora, a onda su krenuli iznutra rušiti demokratski sustav. Naročito joj se sviđa Mussolinijeva izjava da se „kokoš čerupa pero po pero“, tako da ljudi ni ne primijete gubitak pojedinih sloboda sve dok nije već prekasno.

Gđa Albright priznaje da svijet promatra kroz elitističku prizmu kad piše: „Globalizacija.... nije stvar ideološkog izbora, to je naprosto životna činjenica.“ Protivnici smatraju da globalizacija jest ideološki izbor. Bio je to dobar izbor za transnacionalne korporacije, uspješne pripadnike zapadne civilizacije, kao i za mnoge zemlje u razvoju koje su svoj rast htjele ubrzati slobodnom trgovinom i razmjenom tehnologija. Globalizacija se pokazala – ili se samo smatrala – vrlo lošim izborom za manje uspješne sektore zapadnih civilizacija. Mnogi su se osjetili zakinutima i izgubljenima. Uvjeravanjem da je globalizacija naprosto „životna činjenica“ takve ljude samo potičemo da glasaju za Trumpa i Brexit i širom Europe podržavaju desničarske populiste. „Nije to samo sklonost prema bogatima“, tvrdi. „Većina nas ima koristi od globalizacije, no mnogi ljudi za to nisu bili spremni zbog prirode svojih djelatnosti, a mi tome nismo pridavali dovoljno pažnje.“ Također tvrdi da je globalizacija „bezlična“, a svatko želi imati neki identitet. „No, jedno je biti domoljub, a drugo je kada moj identitet mrzi tvoj i tu nastaje nacionalizam i hiper-nacionalizam. Tu se skriva velika opasnost.“

Gđa Albright je mudra žena, no svejedno je preneražena promjenama u svijetu. Kao i mnogi liberalni internacionalisti, nije očekivala da će povijest skrenuti u tako mračne vode. Kada je 1989. srušen Berlinski zid, smatralo se da će ta pobjeda liberalne kapitalističke demokracije trajati vječno. Francis Fukuyama čak je i napisao knjigu naslova „Kraj povijesti“. No povijest je mislila drugačije. Možda je previše njih bilo spokojno u uvjerenju da je demokracija sigurna zauvijek. „Možda spokojno i nije prava riječ“, kaže. „U početku smo svi bili puni entuzijazma, no onda smo postali euforični.“ Izvlači zaključak da je „demokracija očito teža no što nam se čini. Demokracija nije najlakši oblik deruštvenog uređenja. Zahtijeva praćenje i sudjelovanje, kao i izvršavanje društvenih obveza. A rezultati ne dolaze odmah. Moramo naučiti kako da demokraciju učinimo efikasnom jer ljudi žele glasati i jesti.“

Gđa Albright nipošto nije jedina zabrinuta za budućnost liberalne demokracije. Ona samo osjeća jaču tjeskobu zato jer je rođena u vrijeme Mussolinija, Hitlera i Staljina, zato što je vrhunac svoje međunarodne diplomatske aktivnosti doživjela u vrijeme kada je sloboda bila u porastu i zato što je odonda svjedočila gubitku mnogih nadanja. Je li ona optimist ili pesimist? „Ja sam optimist koji je jako zabrinut.“ U današnjem problematičnom i uznemirujućem svijetu to je valjda sasvim razumno stajalište.

Knjigu „Fašizam: opomena“ nedavno je objavio William Collins

Madeleine Albright - a Holocaust Survivor who became the US Secretary of State

Madeleine Albright has both made and lived a lot of history. When she writes about a resurgence of fascism in her new book "Fascism: A Warning", she says it as someone who was born into the age of dictators. She was a small girl when her family fled Czechoslovakia after the Nazis consumed the country in 1939. After 10 days in hiding, her parents escaped Prague for Britain and found refuge in Notting Hill Gate, "before it was fancy", in an apartment which backed on to Portobello Road.

Her first memories of life in London are of disorientation. "I didn't have a clue. My parents were very continental European and I didn't have siblings early on. I felt isolated." As Hitler unleashed the blitz, "every night we went down to the cellar where everybody was sleeping." She has since been back to the redbrick block in Notting Hill. "I rang the doorbell of the person who lived in the apartment – it was a lot smaller than I remember it. I asked a stupid question: whether the cellar still existed. They said: 'Of course the cellar exists.' So they took me down and I had this moment – the green paint was exactly the same. I remember the green paint."

It was decades later that she discovered that, though she was raised a Catholic, her parentage was Jewish and many of her family had been murdered in the Holocaust, including three grandparents. From Notting Hill, the family moved out of central London to Walton-on-Thames, where they shared a house "with some other Czechs". The bombs fell there too, but she enjoyed "every minute" of this part of her childhood. "I went to school and we spent a lot of time in air raid shelters singing A Hundred Green Bottles Hanging on the Wall." It was less terrifying than it might have been because "my parents had a capacity of making the abnormal seem normal". She became "a movie star".

The Red Cross wanted to do a film about a refugee child. "So I was the refugee child, and they gave me a pink rabbit as my pay." The wartime British were "very hospitable" – up to a point. "The British would say: 'We're so sorry your country has been taken over by a terrible dictator. You're welcome here. What can we do to help you and when are you going home?'" Her father, the diplomat Josef Korbel, was with the Czech government-in-exile. She recalls him refusing to take shelter from the bombers because he had to finish writing a broadcast for the BBC.

After Hitler's defeat, Korbel took the family back to their homeland in the belief that Czechoslovakia would re-establish itself as a democracy but the country was soon gripped by another form of totalitarianism. After a Soviet-backed coup installed a communist satellite regime in 1948, the family fled again, this time seeking asylum in America and settling in Colorado. "Maddy", as her classmates called her, was now 11. In America, people welcomed immigrants by saying: "We're so sorry your country has been taken over by a terrible system. You're welcome here. What can we do to help you and when will you become a citizen?" She pauses for a beat, then adds: "And that was different about America at that time." Albright's early work as a journalist and a foreign policy scholar drew her into politics.

In 1978, she sat on the National Security Council when Jimmy Carter was president and later represented the US as the country's ambassador at the United Nations. In 1997, Bill Clinton made her secretary of state, the highest government office achievable under the US constitution by someone not a natural born US citizen. She was the first woman to lead US foreign policy. Over four years as America's chief diplomat, her life and views were again shaped by encounters with tyranny. She engaged with Kim Jong-il, father of North Korea's current jailer-in-chief, and found him, she recalls in her new book, cordial, courteous and "pretty normal for someone whose father's birthday is celebrated every year as the 'Day of the Sun'." Slobodan Milošević, the Serbian autocrat, "did not fit the stereotype of a fascist villain" and liked to "act the innocent" even as his security forces attempted the ethnic cleansing of Kosovo. Hugo Chávez, the late ruler of Venezuela, was "very charismatic" and initially seemed to hold promise for his country when he supplanted "a bunch of tired old men that were very elitist". When Recep Tayyip Erdoğan first came to power in Turkey, he was a refreshing change from rule by people "who live in big houses, or occasionally the military". "These people initially did have some feel for the working class and then power went to their heads – all of them."

One chapter of her new book is about Vladimir Putin, whom she found to be "so cold as to be almost reptilian" but also a man of considerable, if dark, talents. "He's very smart. He's played a weak hand really well. He has a larger agenda which is to separate us from our allies and it begins by separating central and eastern Europe from western Europe." With the benefit of hindsight, she accepts that the west was slow to understand that Russians felt utterly humiliated after the cold war and ready to succumb to a nationalist strongman promising to make them great again. She recalls a Russian man complaining: "We used to be a superpower and now we're Bangladesh with missiles." Putin, she tells, "has seen himself as the redeemer of that man". Whether her first-hand encounters with despots had led her to identify any common personality traits? "They seemed different when I met them." She cites the example of Viktor Orbán, the self-styled "liberal democrat" who rules Hungary. She first came to know him in the 1980s during Hungary's struggle for liberation from communist dictatorship. "He was everybody's favourite dissident. He was funded by George Soros to go to Oxford. He's the one who started Fidesz, the youth party. The age limit for the youth party changed as he got older," she adds with her hallmark waspishness. Orbán's transformation in office has taken her by surprise. "I didn't, I don't think any of us saw this coming." Where we might be going is the chilling theme.

Her book "Fascism: A Warning" is a cry of anguish about the global resurgence of authoritarianism and a lament over the decay of the liberal internationalist politics to which Albright has devoted her career. The work is also an act of homage to her father who wrote books about the perils of tyranny and worried that Americans were so accustomed to liberty – so "very, very free," he wrote – that they might take democracy for granted. She quotes Primo Levi – "Every age has its own fascism" – and makes her case with observations about the autocrats she has dealt with and brisk histories of past dictators and the horrors that they unleashed.

A devil's portrait gallery includes Benito Mussolini, the original fascist, and Adolf Hitler, the most destructive. She frequently nudges the reader to make connections between Donald Trump, the president of the United States and past dictatorships. She reminds us who first coined the Trumpian phrase "drain the swamp". It was "drenare la palude" in the original, Mussolini Italian. She quotes Hitler talking about the secret of his success: "I will tell you what has carried me to the position I have reached. Our political problems appeared complicated. The German people could make nothing of them... I...reduced them to the simplest terms. The masses realised this and followed me." Sound familiar?

“Defining fascism is difficult,” she responds. “First of all, I don’t think fascism is an ideology. I think it is a method, it’s a system.” It is in his methods that Trump can be compared with, if not precisely likened to, the dictators of the 1930s. Fascists are typically masters of political theatre. They feed on and inflame grievances by setting “the people” against their “enemies”. Fascists tell their supporters that there are simple fixes for complex problems. They present as national saviours and conflate themselves with the state. They seek to subvert, discredit and eliminate liberal institutions. She reminds us that they have often ascended to power through the ballot box and then undermined democracy from within. She is especially fond of a Mussolini quote about “plucking a chicken feather by feather” so that people will not notice the loss of their freedoms until it is too late.

Albright sounds similarly guilty of seeing the world through an elitist’s prism when she writes in her book: “Globalisation... is not an ideological choice, but a fact of life.” Opponents retort that globalisation is an ideological choice. It was a very good choice for transnational corporations, for prosperous members of western societies, and for many developing countries which have seen their growth accelerated by free trade and the exchange of technology. Globalisation turned out to be – or has certainly come to be seen as being – a very bad choice for less affluent sections of western societies. Many folk felt dislocated and disadvantaged. Lecturing them that globalisation is just “a fact of life” – so suck it up – was surely one of the incitements for those people who voted for Trump, who chose Brexit and who support the rightwing populists surging across Europe. “It isn’t just favouring the rich,” she insists. “Most of us are beneficiaries of globalisation, but a lot of people were not prepared for it in terms of their skill-set and we didn’t consider that enough.” She also concedes that globalisation is “faceless” and “everybody wants to have an identity”. “But it’s one thing to be patriotic, it’s another if my identity hates your identity and then it’s nationalism and hyper-nationalism. That’s the very dangerous part.”

Albright is a sage woman, but also one taken by mortified surprise by the turn the world has taken. In common with most liberal internationalists, she hadn’t expected the arc of history to bend in this dark direction. When the Berlin Wall came down in 1989, liberal capitalist democracy was thought to be irreversibly triumphant. Francis Fukuyama even wrote a book entitled "The End of History". History had other ideas. Maybe there were too many complacent assumptions that the world had become permanently safe for democracy. “I don’t know whether complacent is the right word,” she says. “We were all initially enthusiastic, but then we became euphoric.” One conclusion she draws is that “democracy is obviously harder than we think. Democracy is not the easiest form of government. It does require attention and participation and carrying out the social contract. And it doesn’t deliver immediately. What we have to learn is how to get democracy to deliver because people want to vote and eat.”

Albright is far from alone in worrying about the future of liberal democracy. This anxiety is felt more acutely by a woman who was born in the time of Mussolini, Hitler and Stalin, who reached the peaks of international diplomacy when freedom seemed ascendant and has since observed the unravelling of so much hope. Is she an optimist or a pessimist? “I am an optimist who worries a lot.” That is probably as sensible a position as any in today’s troubled and troubling world. Her book "Fascism: A Warning" was recently published by William Collins.

Šema Israel.....

Cijeloga života se osjećam nedostatnim i manje vrijednim jer ne poznajem dobro Toru i religiju, židovsku povijest i tradiciju. Povijest mi je uvijek bila slabija strana. Pokušavao sam više puta da upotpunim svoje skromno znanje, no uvijek se ispostavilo da “sada nije pravo vrijeme”. Doduše i mnogo bolje obrazovani i školovani nisu dospjeli do tih visina, jer to i nije tako jednostavno, ali bar ne moraju da se srame, kao ja. Razloga za to ima mnogo. Moram spomenuti Novosadsku *RACIJU* 1942. jer se posljednji odlomak odnosi na četrdesetak članova moje velike obitelji (od kojih su neki pomrli u Auschwitzu, Beogradu na Sajmištu, Ukrajini, u Jasenovcu). Moja jedina sreća u svemu tome je što se ja toga ne sjećam, jer sam imao godinu i pol dana.

Nakon Drugog svjetskog rata, vratili smo se u opustošeni Novi Sad. Bilo nas je šaka jada. Jedva smo se skupili oko nove-stare Židovske općine u to vrijeme zadužene za pretežno egzistencijalna pitanja. Tek, nekoliko godina kasnije, počeli smo misliti na židovstvo onako, kako je to bilo prije rata. Iz tog perioda se sjećam Jom kipura, kada smo postili i prisustvovali *Maskiru* (u sinagogi) prozivci naših najmilijih, kojih više nije bilo. Također se sjećam Purima i pjesme “Ani purim, ani purim, be lev sameah”, ili povratka iz sinagoge na Pesah, kada smo jeli maces (s puno šećera), koji je bio natopljen u bijelu kavu i jeli kuglof. No, ne za dugo. Nova vlast nije gledala sa simpatijama na bilo kakvu religiju pa i židovsku. Čak su po Vojvodini rušene sinagoge. Predsjednik Židovske općine je morao, s vremena na vrijeme, da ide u OZNU na “referadu”. Ubrzo nam je umro rabin, novog nismo dobili, nije bilo mogućnosti da se pridržavamo košer ishrane i drugih običaja, bili smo sretni kada smo imali *treyf*. Sinagoga je ostala prazna, novaca za održavanje nije bilo, predivni prozori i vitraji su bili porazbijani od strane objesnih bitangi svake vrste, sinagoga je postala leglo golubova, a povremeno i mjesto za parole i grafite, često antisemitskog sadržaja. Život je krenuo drugim tokovima, posebno, kada je Ministarstvo zdravlja odbilo 1948 godine da dopusti aliju u Izrael za židove-liječnike, ljekarnike i stomatologe, veterinare (“Ti ljudi su potrebni našoj državi” rečeno je u obrazloženju!)......

Od tada je mnogo vode proteklo Dunavom, puno toga se promijenilo, no ja sam – pored skromnih pokušaja – i dalje ostao neuk, što se tiče Židovstva.

Tu skoro, sam razgovarao sa sinom, preko Skypea. Pita me “Kakva ti je to traka na ruci, što piše?”. (שמע ישראל). Ni dan danas ne znam kako je dospjela do mene. U očima mog sina pojavilo se čuđenje. Niti sam ja, niti moja djeca bila odgajana u tom smislu, niti je na njih neko utjecao. Moglo bi se reći da su blagi agnostici, no ne i netolerantni, štoviše uvijek su vodili računa da nekog ne povrijede*. Poznajem dobro svog sina. On me nikada ne bi osudio za tako nešto. No, vjerojatno je to za njega bilo neočekivano. Osjetio sam da moram da mu kažem nešto u vezi toga. Sjeo sam za kompjuter i napisao:

...“Kada sam bio tvojih godina, a već od 28. nadalje (poslije studija i vojske), noći i noći sam provodio gledajući filmove na TV ekranu. Može se reći da i ti imaš tu crtu i sklonost (možda jedino radije ideš u kino). Da, nekada sam i ja bio radoznao.

Sjećam se jednog filma gdje su se dva Poljaka u oklopu i kacigama borili sjekirama a branili štitovima. Radilo se o borbi za prevlast nekih obitelji, koje su pretendirale na tron. U jednom trenutku je jedan zadobio smrtni udarac i stigao samo da krikne "Kriste" (“Kžište”).U tom jezivom kriku mi se učinilo da je rečeno toliko toga što se samo može naslutiti. Bio sam svjedokom užasnih situacija, kasnije u životu, i tvrdim da čovjeku u tim kritičnim trenucima prođe toliko toga kroz glavu za kratko vrijeme, da ni sam poslije ne može povjerovati. Na mene je to ostavilo jak utisak. Nešto slično se ponovilo u nekom njemačkom (?) filmu, gdje se jedan Židov krio cijelo vrijeme rata, da bi ga u podrumu pronašli Rusi s jednom ženom, (među njima je vjerojatno bila neka kemija, ali ništa više). Stavili su ga pred zid i poredali streljački stroj. Čovjek je stavio kipa, sagnuo glavi i kroz suze izdeklamirao jecajući "Šema Isroel....." Sva sreća, te je ruski oficir shvatio da se radi o Židovu, i raspustio streljački stroj..... O tome sam dugo razmišljao. Između ostalog zaključio

sam (uz pomoć mog skromnog znanja) da je "Šema Isroel, adonaj elohenu, adonaj ehad" jedna od najkraćih molitvi na svijetu. Židovi su vrlo praktični ljudi. Oni nikada nisu imali mnogo vremena da se oproste od Boga. Zato je molitva kratka. Zapamtio sam tu scenu i ona mi se urezala u sjećanje. Sjetio sam se svega sve do Auschwitza i plinskih komora, jer radilo se o sekundama.

Svoje roditelje, djedove, bake i ostalu obitelj od četrdesetak ljudi ne mogu i neću nikada prežaliti. Postoje ljudi, koji imaju svakojako fetiš, sujevjerja, gluposti i kojekakve zanimacije. Vjerojatno sam i ja jedan od njih. Kada sam naišao na ovu traku (vjeruj mi pojava nemam odakle mi je) smatrao sam da bacanje tako nečeg predstavlja sknavljenje uspomene na sve one iz obitelji, a i ostale, kojima nije dato vremena da se pošteno oproste od Boga i svojih najrođenijih. Uopće nije bilo upitno da li su znali da će umrijeti. Zato ponekad, navučem ovu traku na ruku i sjetim se njih. Šema Isroel...

Voli te tvoj otac”.

Kada je pokojna supruga išla da posjeti sina u Izraelu, sin je stanovao sa cimerom koji je bio religiozan. Upozorio je majku: Ako je na šabat frižider ostao otvoren ne zatvaraj ga, ako gori svjetlo nemoj ga gasiti i obratno, i nemoj mi praviti sendvič sa salamom i sirom da se religiozni ne uvrede itd. itsl.

Aleksandar Kerenji

Shema Israel

After the Second World War, we returned to the devastated Novi Sad (Vojvodina, Serbia, Yugoslavia). There were very few of us. We barely gathered around the new-old Jewish community at that time, in order to resolve existential issues. Only a few years later, we began to think of Judaism the way it was before the war. From that time, I remember Yom Kippur, when we were fasting and attending Maskir (in the synagogue) to the “roll call” of our beloved ones, who were no longer with us. I also remember Purim and the song "Ani purim, ani purim, be lev sameah", or the comeback from the synagogue on Pesach, when we ate maces that had been soaked in a jug with coffee and milk with lots of sugar. But not for long. The new government did not look with sympathies to any religion, including Jewish one. Synagogues were destroyed throughout Vojvodina. The Jewish Community president (“*rashekol*”) was compelled, from time to time, go to the OZNA for a “chat”. Soon, the rabbi died, we did not get a new one, we did not have the opportunity to observe and adhere to kosher feeding and religious customs, we were happy when we had *treyf*. The synagogue remained empty, there was no maintenance money, beautiful windows and vitrages were destroyed by obese punks of every kind, the synagogue became a pigeon's nest, and sometimes the place for slogans and graffiti, often of anti-Semitic contents. Life went astray, especially when the Ministry of Health refused in 1948 to allow an aliah to Israel for Jews-doctors, pharmacists, dentists and veterinarians (“These people are needed to our country”, was stated in the explanation!

It has been a long time since, a lot of things changed, but despite modest attempts, I still remained unlearned, concerning Judaism.

Recently, I spoke to my son over Skype. He asked me: ”What is that tape on your wrist? “What’s written on it?”. It was a black, thin rubber band, with Hebrew letters which said שמע ישראל הי אלוהינו הי אה. (“Shema Israel, Hi elohenu, Hi ehad”). I don’t even recall how this tape came to me. I noticed a wonderment in the eyes of my son. Neither I or my children were brought up in that sense or did I influence their belief. One could say that they are “mild” agnostics, but not intolerant, even more, they were always sensitive, in order

to avoid offending somebody*. I know my son well. He wouldn't never ever have condemned me for something like this. So, I sat down to the computer and wrote:

"When I was your age, starting with 28 on, (after studies, army service), I spent nights long watching movies on TV screen. One might say that you have the same trait and affinity (its only that you prefer visiting cinemas). Yes, once I was curious too.

I remember one movie especially, where two Poles were fighting in armor, with axes, and defending themselves with shields. It was a struggle for the predominance of some families, who claimed to the throne. At one point, one suffered a death stroke and only came to cry "Christ!" In that gruesome scream, it seemed to me that there was so much to be said. I witnessed horrible situations later on in life, and I claim that a man at such critical moments is going through so much for a short time that he cannot even believe it afterwards. It gave to me strong impression. Something similarly afresh repeated in a German(?) movie where a Jew was hiding throughout the war just to be found with a woman in the basement of some building by the Russians (there was probably nothing between them but a chemistry, nothing more). They put him in front of the wall and set up a shooting squad. The man put a kippah on his head and weeping recited "Shema Israel.....". To his luck, the Russian officer figured out that he was a Jew and disbanded the firing squad..... I've been thinking a lot about this. Among other things, I concluded (with the help of my modest knowledge) that Shema Israel.....is one of the shortest prayers in the world. Jews are very practical people. They never had much time to say goodbye to God. That is why the prayer is so short. I remembered that scenery and it was engrossed in my memory. I recalled everything up to Auschwitz, and gas chambers, because it was also about seconds. I will never get over my parents, grandma's grandpa's uncles, brothers and about forty members of my family. There are people who have all sorts of jujus, jokes, stuff and nonsense, I might be one of them, probably. When I came across this tape (believe me I haven't the faintest idea from where it came from), I considered that dumping of a sort would represent a desecration to the memory to all people from the family, and others, who were not given time to fairly say farewell to their dearest and from God. It was not at all questionable, whether they knew they were going to die. So from time to time I put this tape on my wrist and I remember all of them. Shema Israel

Your loving father

- When my late wife went to visit another son in Israel, the son lived with a religious roommate. He warned her mother: During Sabbath if the fridge is left open, do not close it, if the light is on, do not switch it off and vice versa, and do not make me a salami and cheese sandwich in order not to insult haredim etc.

The two of us

An excerpt from the memoir **I'm Alive**

The Entry

Where do I start our conscious relationship? Some time in my twenties, secure in our unquestionable closeness, you casually told me how you received me into this world. You must have dozed off exhausted, leaving the nurses to ooh- and aah-over my cuteness. A child's angel sprinkled a cloud of dust-love on you and a medley of talents on me. Upon waking up, like a Titania at the first sight, you fell in love with me for life. Unlike Shakespeare's donkey, I was cute and love inciting all around me. And another gift: the angel left us bound with an invisible umbilical cord for life.

Maternal instinct – that miraculous gift of nature, transcends human species. A Japanese documentary featured a naturalist following from afar in his binoculars a mother bear with two cubs. She was sitting 'facing' the viewfinder, while the cubs, like hanging on her chest, were suckling her. With one paw, she was lightly tapping the back of one of them – perhaps, it was pulling too hard on her nipple – nevertheless she was tapping gently and patiently, like a loving, human mother would do. In that gesture an animal and a human mother were indistinguishable.

The scene played out among the trees on a steep mountain slope. At that time male bears roam with cannibalistic instinct in search of females to mate with. While a mother bear lactates, she does not want to mate. Therefore one wandering male bear had focused on our group and after the cubs. The mother desperately tried to deflect him and protect them by climbing up one in a tree and the other away from where they were seated. Next, she engaged in a fierce scramble with the male rolling down and clambering up the ridge toward the cubs. But he was stronger and faster, and he got the cubs one after another. The observer didn't witness the gruesome act, nor whether she mated, but we were left with a sad, almost human story.

Of course, nobody's memory reaches so far back. Stories about our child-self usually wash over us in wavelets, in bits and pieces during a lifetime, from a mother's casual memories of moments – for us to stitch a tapestry of a childhood.

Passing a man in the street

I met my 'initiator,' as casually as one passes an acquaintance in the street – as it really happened in my late teens, when we were walking arm in arm in Ilica, Zagreb's main thoroughfare

We passed by a tall blond man with whom you exchanged a "Hi" without stopping, although it sounded like between two people who were familiar. When we passed you said: That was ... B and you named the man, whom I knew was my father. You did not say: "your father," because he did not deserve that moniker.

Some time later, my instinct, like a Geiger counter, recognized him in a Cafe, when I casually passed by his table. We greeted each other, also like acquaintances, after having only glanced him on that walk with Mama. As our saying goes: Blood isn't water.

The only other time Mama referred to him – with an adjective for a physical feature I got from him. “You are . . . y like your father.” It was strangely cozy to hear the word “father.” It sounded in me the intimacy, which I hadn’t known. As a young man he and his family lived next door to Mama’s and their flat, so it is not difficult or unusual to imagine that things happened between them. As an adult, he must have seen me times before, when he was visiting his mother who still lived in the same house as Omama and I did, after the war.

Mama never told me the circumstances of my initiation, even when I explicitly asked her. It belonged to a memory, she wasn’t ‘proud of’ and she took it to the grave.

Related to writing this memoir I read André Heller’s 2014 interesting conversations with his 102 year old mother in ¹**No More Hours Left**. Those talks provided me with reference points to mine with Mama and inspired other ideas. So regarding his patrimony, André impishly confessed to his mother, (his father was an institution of a father and a husband – rather than a real person), his secret hope as a young boy that his father were Franz Lehar, the famous operetta composer, with whom his mother was good friends. The prim and proper mother Elizabeth indignantly replied: “Don’t talk such nonsense. I was faithful.” Would the centenarian have had the courage and honesty to admit adultery and her son’s true patrimony, if it were true?

So André Heller, a famous, universal artist in the German speaking domain, now in his seventies, perhaps looking a bit like the old composer, only with silver-age sprinkled beard, instead of Lehar’s – white with sugar from his favorite krapfen cakes – will never know if his own early chanson-singing career was a musical legacy from a family friend.

Who in a lifetime hasn’t committed acts, they are not proud of; who has the right to cast a stone at Mother? I certainly, don’t.

It’s ok, Mama, whatever you did in your wild, unguarded youth – you paid for it in your long, hard life. Everything is paid for and forgiven. Amen.

Nesting safely in Striček and Teta’s, my caretaker’s home, in their selfless love, I remember more the presents you left for me, than your visits. On my child slowed-down time, your visits were far apart – was it every fourteen days or a month – I cannot tell. It seemed a long time. Despite of plentiful affection from my caretakers, your visits were a marzipan rose on the cake of love you brought into their snug abode, in your hand and your heart.

The carefully chosen toys, the clothes, the white organdy aprons, which Teta lovingly starched and ironed before putting over my dress for protection, so delicate – an ornament in itself, even the thin golden chain with an angel medallion – everything told me of an angel behind those things who loved me and well provided for me. Teta talked about you with great respect, never tried to take your place – you helped them survive too.

Yet, my earliest memory at four years old, in our kindergarten room with that strange and splendid St. Nicolaus (Santa Claus) . . . calling out children’s names, handing out presents in colorful, shiny, see-through papers, I’m waiting to hear my name. Last present. He didn’t call me. And a present for me?

¹ *Die Uhren gibt es nicht mehr*, Wien, 2017

It was the first time I felt exposed, unprotected against the world; I was different, I stood alone. Despite Striček and Teta's presence in the foreground and Mother's in the background of my consciousness, at this moment, when it mattered before a small-child world – I was alone. And so it was into adolescence. Mama tried hard to make up for it with many gifts, unexpected or unasked for, long into adulthood and for the most of her life, and she fought for me – damaging her marriage – yet that feeling of missing a strong, steadfast protection in the back, neither she nor I could ever fill in for, or replace, until it did not matter any more.

Sometimes in my teens, when you realized how psychologically scarred I got despite your care, fight and sacrifice, you mused (not with regret, but failed responsibility): I should not have had you, and another time: I should have occupied myself more with you, instead of wildly dancing away – Omama was home with me. But I understand your wildness, your eighteen years, all life and burning vitality; on your necklace of getting-a-man worry-beads, with me – an albatross pendant.

“Love would heal everything,” you thought: the wounds, the bruises and gashes, sanctify all mistakes, but it couldn't have, and as you in time realized – it didn't. Instead I have to be grateful for the best, young material and the matching vitality, that your body created mine with. What love did do – it laid an emotional foundation. I pushed off in life, searching, but not starving for love. I didn't have to do anything to be loved by others. As I had been poured in passion, and molded by love, so I naturally elicited love in every environment, in the country or abroad. My childhood blossomed, tended by you, Omama and Striček and Teta. Love was a part of my natural make-up owing to you, my trio.

How many girls/women, one time or another in their lives, having given birth to a child, did not think that thought, “I shouldn't have ...” – unplanned, unwanted or impossible to raise herself, giving it up for adoption. Anybody who persuades such a girl to deliver her child against the poor prospects for its life and her own diminished, should be responsible for helping her raising it. Like the one who dissuades a person from a suicide should watch over and help him on in life. Advice is cheap, easily dispensed with – the responsibility for fulfilling its unconscious promise, that's what matters.

I defy pro-life zealots who hold life in the initial stages in the womb holier, than that of an eighteen year old youth, sent off to war, to be mutilated or slaughtered under a flag. If life is so holy, then politicians should consider it, when they chart the course, not just of their country, but the World – before resorting to wars to grab more land, resources, oil, sell weapons. Thinking about actions' consequences seven generations ahead requires the native Americans' ethos – those “primitive, savage” tribes!

Reading on in my journal about Mama's “non-hearing” problem for a while, I had tested her hearing by calling a friend in Zagreb to call Mama, to see if she could hear the friend well. Mama could. Conclusion: either Mama consciously tuned me out, or her brain did it on its own. At this stage it was hard to distinguish condition from volition. Like later at the Stationary, she wanted to have some modicum of power and control over her surroundings, over somebody. I read on:

2. 2. 2012 from my Journal

“Just when I thought this is a new stage in the inexorable downward slide, I had a surprise on my second call in the afternoon. I had woken her at 4:30 pm from her afternoon “nap.” Among others, I explained how important it is for her to carefully place the receiver into the cradle, because if not, I cannot reach her, we are cut off from each other. “Nobody in the world can ever cut us apart” she asserted full of motherly bravado. Choking in tears, I fell silent. She immediately understood. “I have to die, you will die too.” I know, she grapples with the thought and the fear of it. She does not want to talk about it, but every now and

then a sentence comes out proving that it shadows her mind. Once in a childish spunk, as if continuing an internal thought, she said: “so will I, poof, disappear in the air.”

She was right. She did disappear into the thin air, but I’m still tied by that invisible cord to – where? Are you there, Majči?

Vlasta Diamant:

Nas dvije
Izvadak iz memoara *Živa sam*

Ulaz

Gdje počinje naš svjesni odnos? U mojim dvadesetim godinama, sigurna u našoj neosporivoj bliskosti, ti si mi opušteno pričala, kako si me primila u ovaj svijet. Mora da si iscrpljena zadrijemala, ostavivši bolničarkama, da se dive mojoj ljupkosti. Dječji te je anđeo posuo prahom ljubavi a mene sa sijaset talenata. Kad si se probudila, kao Titania, na prvi pogled si se doživotno zaljubila. Bila sam ljupka, ne kao Shakespearov magarac, već sam izazvala ljubav svuda oko mene. I još jedan dar: anđeo nas je doživotno vezao nevidljivom pupčanom vrpcom.

Materinski instinkt – taj čudesni dar prirode nadilazi ljudsku vrstu. Jedan japanski dokumentarni film prikazao je naturalistu, kako iz daljine dalekozorom prati medvjeda-majku s dva mladunčeta. Ona je sjedila en-face prema objektivu dok su mladunci, kao viseći na njenim grudima, sisali. S jednom šapom ona je lagano tapkala po leđima jednog od njih – možda je prejako vukao bradavicu – svejedno, ona je nježno i strpljivo tapkala, kao što bi to ljudska majka uradila. U toj se gesti životinjska i čovječja majka ne bi mogle razaznati.

Ta se scena odigrala među drvećem na strmoj padini. U to vrijeme mužjaci s kanibalističkim instinktom traže ženke, da se s njima pare. Dok majka doji mlade, ona se ne će pariti. Zato se jedan mužjak u potrazi za ženkom, koncentrirao na našu grupu i mladunce. Majka je očajnički pokušala odvratiti njegovu pažnju i zaštititi ih, tako da je jednog popela na drvo, a drugog postavila dalje od mjesta gdje su sjedili. Onda se upustila u žestoku potjeru po strmini, da dođe do mladunaca prije njega. Ali je on bio jači i brži i domogao se jednog za drugim. Promatrač nije vidio grozni čin, niti da li se ona nakon toga parila – nama je ostala samo žalosna, skoro ljudska priča.

Naravno, ničije sjećanje ne seže tako daleko unatrag. Priče o našem dječjem *ja* obično nas preliju u valima, u isječcima u toku života, iz majčinih slučajnih sjećanja momenata, od kojih vežemo tapiseriju djetinjstva.

Prolaznik na ulici

Svog sam ‘inicijatora’ srela slučajno, kao što se susreće poznanik na ulici – kao što se stvarno dogodilo u mojim “teen”- godinama.

Šetale smo ispod ruke Ilicom, glavnom ulicom u Zagrebu, kad smo prošle pored visokog, blond čovjeka, s kojim si izmijenila “Zdravo” bez zaustavljanja, iako je zvučalo, kao među ljudima, koji se dobro poznaju.

Kad smo prošle, rekla si: “To je bio ... B”, imenujući čovjeka, za kog sam znala, da je moj otac. Nisi rekla “tvoj otac”, jer on nije zaslužio taj naziv.

Nešto malo kasnije, moj ga je instinkt kao Geigerov brojač prepoznao u kavani, kad sam prošla pored njegovog stola. Pozdravili smo se kao znanci, nakon samo pogleda u prolazu, ono šecući s Mamom. Kao što naša poslovice kaže: Krv nije voda.

Jedini drugi puta Mama ga je spomenula, i to za neku fizičku osebinu, naslijeđenu od njega: “Ti si ... kao tvoj otac” U meni je to zazvalo intimnost, kakvu nisam poznala. Kao mladić on je s familijom živio u stanu do Mamine familije/stana, tako nije teško ili neobično zamisliti, da se nešto među njima dogodilo. Kao odrastao čovjek, mora da me je i prije vidio, kad je posjećivao svoju majku, koja je još uvijek živjela u istoj kući kao i Omama i ja poslije rata.

Mama mi nikad nije povjerila okolnosti mog začeca, čak niti kad sam ju izrazito pitala. Bilo je to sjećanje na incident, na koji ‘nije bila ponosna’ i koji je ponijela u grob.

Povezano s pisanjem ovog memoara, naišla sam na Andre Hellerove interesantne razgovore 2014., s njegovom 102 godine starom majkom u **Više nema sati**². Ti su mi razgovori poslužili kao referentne točke u odnosu na moje s Mamom i stimulirali druge ideje. Tako, što se tiče njegovog očinstva, Andre je nestašno priznao majci svoju tajnu nadu kao dječaka, da je njegov otac bio Franz Lehár, slavni opereta kompozitor, s kim je Elizabeth Heller prijateljerala. (Andréev je otac bio više institucija od oca i supruga, nego čovjek). Respektabilna Frau Heller je to odlučno odbila:”Ne govori takve gluposti. Bila sam vjerna”. Da li bi stogodišnjakinja imala hrabrosti i iskrenosti da prizna preljub i sinovog pravog oca, kad bi to bila istina?

Tako André Heller, slavni univerzalni umjetnik na njemačkom govornom području, sada i sam sedamdesetih godina, možda malo nalik na starog kompozitora, samo sa srebrom posutom ostarjelom bradom, umjesto kao Lehár sa prosutim šećerom od omiljenih krapfna – André nikad ne će znati, da li je njegova prvobitna chanson-pjevačka karijera bila muzičko nasljeđe od prijatelja familije.

Tko u životu nije počinio stvari, kojih nije ponosan; tko ima pravo baciti kamen na Majku? Ja, sigurno – ne.

Sve je u redu, Mama, što si počinila u svojoj neobuzdanoj mladosti – ti si platila za to u tvom dugom i teškom životu. Sve je plaćeno i oprošteno. Amen.

Pohranjena, kao u gnijezdu kod Stričeka i tete, mojih čuvatelja, u njihovoj nesebičnoj ljubavi, više se sjećam darova, koje si ostavila za mene, nego tvojih posjeta. Na mom dječje-usporenom vremenu, tvoje posjete su bile udaljene–da li je bilo četrnaest ili mjesec dana – ne mogu reći. Meni se činilo dugo, unatoč svoj ljubavi mojih čuvatelja, tvoje su posjete bile marcipan-ruža na kolaču ljubavi, koji bi unijela u njihov skromni domicil u tvojoj ruci i srcu.

² *Die Uhren gibt es nicht mehr*, Wien, 2017

Brižljivo odabrane igračke, odjeća, bijeli organdy haljetci, koje je Teta brižno “štirkala” i glačala prije nego što bi stavila preko haljine za zaštitu, tako delikatni, i sami – ukras; čak i zlatni lančić s anđel-medaljonom – sve mi je to govorilo o anđelu, koji me je volio i dobro se brinuo za mene. Teta je govorila o Tebi s mnogo poštovanja, nikad nije pokušala zauzeti tvoje mjesto – ti si i njima pomogla preživjeti.

Ipak, moje najranije sjećanje kao četiri godišnjakinje u vrtiću s tim čudnim i veličanstvenim svetim Nikolom (Santa Claus) ... zovući djecu imenom, dajući darove u sjajnim, prozirnim omotima raznih boja, čekam, da čujem svoje ime. Zadnji dar. On me nije zvao. A dar za mene?

To je bilo prvi puta, da sam se osjetila izložena, nezaštićena pred svijetom; bila sam drugačija, bila sam sama. Unatoč Stričekove i Tetine prisutnosti neposredno, a Maminoj u pozadini moje svijesti, u tom času, kad je bilo važno pred svijetom malog djeteta – bila sam sama. I tako je bilo u mojoj mladosti. Mama se trudila, da nadoknadi taj nedostatak mnogim darovima, neočekivanim ili ne-traženim – dugo u moju odraslost i većinu njenog života; ona se borila za mene i krnjila vlastiti brak, pa ipak taj osjećaj nepostojeće postojane zaštite nada mnom, ni ona, ni ja nikad nismo mogle ispuniti ili nadoknaditi, dok više nije bilo važno.

Jednom, već kao teenager, kad si shvatila kako sam bila psihički ozlijeđena, unatoč tvoje brige, borbe i žrtvovanja, ti si zamišljeno rekla: Nisam te smjela imati (ne sa žaljenjem, nego promašenoj odgovornosti). Drugi puta si rekla: Trebala sam se više baviti s tobom, umjesto divlje plesati – Omama je bila kod kuće sa mnom. Ali ja razumijem razuzdanost tvojih osamnaest godina, sve život i žestoka vitalnost; na tvojoj ogrlici od brižnih-dobiti-muža-perla, sa mnom – albatros privjeskom.

“Ljubav će sve zacijeliti” mislila si: ozljede, rane i modrice, posvetiti sve greške, ali nije mogla, i kao što si tada shvatila – i nije. Umjesto toga moram biti zahvalna za najbolji, mladi materijal i jednaku vitalnost, s kojom je tvoje tijelo izgradilo moje. Što ljubav jeste učinila – položila je emocionalni temelj. Otisnula sam se u život tražeći ljubav, ali ne gladujući za njom. Nisam trebala ništa učiniti, da budem voljena. Budući sam bila lijevana strašću, a oblikovana s ljubavlju, izazvala bih ljubav u svakoj okolini, u domovini ili van nje. Moje je djetinjstvo cvalo njegovano od tebe, Omame i Stričeka i Tete. Zahvaljujući vama – ljubav je bila moje oličenje, moja bit.

Koliko djevojaka/žena bilo kada u toku života, nakon što su rodile dijete, nisu mislile tu misao: Nisam smjela... – bez plana, neželjeno i nemoguće odgojiti – dano za adopciju. Taj tko nagovori takvu djevojku, da rodi dijete usprkos njegovih loših izgleda za život i smanjenih njenih vlastitih, trebao bi biti odgovoran, da joj pomogne odgojiti ga. Jednako kao i onaj tko odgovori čovjeka od samoubojstva, trebao bi paziti i pomoći mu kroz život. Savjet je jeftin i lako se daje – odgovornost da se ispuni njegovo nesvjesno obećanje – to je bitno.

Ja izazivam pro-život fanatičare, kojima je život istom začet u tijelu svetiji nego taj od osamnaest godišnjeg mladića, poslanog u rat, da bude osakaćen ili ubijen pod zastavom. Ako je život tako svet, onda bi ga političari trebali imati na umu, kad određuju smjer ne samo svoje zemlje, već svijeta, prije nego počinju ratove da grabe više zemlje, sredstava, naftu, prodaju oružja. Misлити o posljedicama činova sedam generacija unaprijed zahtijeva etos američkih Indijanaca – tih “primitivnih, divljih plemena!

U svom dnevniku čitam dalje o Maminom povremenom ‘slušnom’ problemu, kad sam da ga provjerim, nazvala prijateljicu u Zagrebu, da nazove Mamu, da vidi, da li ju Mama čuje. Mama ju je dobro čula. Zaključak: ili me je Mama svojevolumeno “isključila” ili je to njen mozak sam učinio. U toj je fazi teško

razlučiti stanje od volje. Oboje se kasnije pokazalo u Stacionaru, kad je htjela imati barem trun kontrole nad svojom okolinom, nad nekime. Čitam dalje:

2. 2. 2012.

“Upravo kad sam mislila, da je to novi stadij u neminovnom srozavanju, na drugom me pozivu poslije podne iznenadila. Probudila sam ju u 4:30 nakon popodnevnog sna. Među ostalim, objasnila sam joj, kako je važno, da pažljivo stavi slušalicu u stalak, jer inače ne mogu doći do nje, odsječene smo. “Nitko nas na svijetu nikada ne može odsjeći”, tvrdila je puna majčinske odvažnosti. Zašutjela sam od suza. Mama je odmah razumjela. “Ja moram umrijeti, ti ćeš isto umrijeti”. Znam, da se ona bavi s tom misli i strahom. Ne želi o tome govoriti, ali katkad rečenica ispadne, koja potvrđuje, da ju misao prati kao sjena. Jednom je dječje nestašno, kao nastavljaajući unutarnju misao, rekla: “tako ću i ja, puf – nestati u zrak...”

Imala je pravo. Nestala je u zrak, ali ja sam ostala vezana onom nevidljivom vrpcom – kamo? Gdje si, Majči?